

Kazimierz Skoczylas

Wychowanie do miłości w programie lekcji religii w gimnazjum

Studia Włocławskie 7, 199-216

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. KAZIMIERZ SKOCZYLAS

WYCHOWANIE DO MIŁOŚCI W PROGRAMIE LEKCJI RELIGII W GIMNAZJUM

1. Kontekst życia rodzinnego

We współczesnym świecie zachodzą szybkie zmiany obyczajowe, które pociągają za sobą przemiany w funkcjonowaniu rodziny. To zaś powoduje zmiany w systemie wartości, który leży u podstaw wychowania w rodzinie. Nasila się proces rozpadu rodzin. W 1990 r. w Polsce na 255.369 zawartych małżeństw przypadało 42.436 małżeństw rozwiedzionych, a w 2002 r. na 195.122 zawarte małżeństwa przypadało 45.308 rozwodów. Szczególnie często rozpadają się małżeństwa w mieście, trzykrotnie częściej niż na wsi.¹

Przemianom w rodzinie europejskiej towarzyszy wyekspozowanie wartości dziecka, jego prawa do samodzielności. Relacje między rodzicami a dziećmi nabierają coraz bardziej liberalnego charakteru. Znajduje to odzwierciedlenie w celach wychowania rodzinnego; nie są już nimi wyłącznie posłuszeństwo i podporządkowanie się rodzicom, lecz samodzielność i wolna wola. Upowszechnia się przekonanie rodziców, że dzieci powinny iść własną drogą. Rodzice nie mogą nakazywać swoim dzieciom, lecz muszą je przekonywać.²

Życie rodziny naznaczone jest też wpływem kultury. Dość wyraźne zaznacza się dążenie do odrzucenia kultury tradycyjnej.³ Upowszechniająca się kultura konsumpcji proponuje człowiekowi poszukiwanie maksimum przyjemności, wrażeń, dóbr konsumpcyjnych. Kulturę tę charakteryzuje również natychmiastowość komunikacji, która prowadzi do zmian w stylu życia i zmian w osobowości, w tożsamości osobowej, do utraty umiejętności systematyzacji i kategoryzacji świata.⁴

Widocznym elementem kultury, której ulega też rodzina, jest dominacja mass mediów. Media nie tylko odzwierciedlają rzeczywistość; stopniowo pod ich wpływem rzeczywistość staje się imitacją świata dostrzeganego na szklanym ekranie. Doświadczenie zdobyte przez kontakt z mediami coraz częściej

zastępuje doświadczenie rzeczywistości. Człowiek korzystający z nich na co dzień jest ponadto „bombardowany” potokiem informacji, nad którymi nie posiada żadnej kontroli.⁵

Rodzina poddana jest także naciskom politycznym i ekonomicznym.⁶ Szczególnie silne są w wielu krajach naciski polityczne, aby osłabić rodzinę. Ta walka przejawia się w ukazywaniu w sposób przesadzony pewnych patologicznych zjawisk życia rodzinnego. Są to na przykład przejawy przemocy domowej, przemocy wobec dzieci. Niekiedy na tej podstawie dokonuje się uogólnień odnoszących się do większości rodziców, aby potem poddać ich pod kontrolę prawa. Dla osłabienia rodziny monogamicznej eksponuje się wolne związki, legalizuje małżeństwa homoseksualne.⁷ Do tworzenia niechętnego klimatu wobec rodziny motywują wiele instytucji względy ekonomiczne. Na normalnej rodzinie nie można zarobić. Natomiast gdy rodzina ma problemy, np. z alkoholem, gdy panują w niej niewłaściwe relacje, to te rodziny są potencjalnymi klientami różnych instytucji. Są one więc zainteresowane, aby rodzina miała problemy.⁸

2. Wychowanie do życia w rodzinie w programie polskiej szkoły

Zainteresowanie problematyką rodziny przejawia się również w edukacji szkolnej. W ostatniej fazie rozwoju oświaty w Polsce wypracowano w odniesieniu do tego zagadnienia bogaty zakres treściowy, który realizuje się w gimnazjum w zakresie przedmiotu „Wiedza o społeczeństwie” w module „Wychowanie do życia w rodzinie”.⁹

W podstawie programowej z 1999 roku podkreślono, że celem jego jest przyjęcie integralnej wizji osoby, wybór i urzeczywistnianie wartości służących osobowemu rozwojowi.¹⁰ Szkoła, realizując ten przedmiot, powinna pomagać we właściwym przeżyciu okresu dojrzewania, w utożsamieniu się z własną płcią, w promowaniu integralnej wizji seksualności. To zaś oznacza ukazywanie jedności pomiędzy działaniem seksualnym a miłością i odpowiedzialnością. Te zadania powinny być realizowane przez wskazane treści. Wśród nich należy zauważyć takie zagadnienia, jak: problemy i trudności okresu dojrzewania, sposoby radzenia sobie z nimi, różnice w rozwoju psychoseksualnym dziewcząt i chłopców, główne funkcje płciowości; wyrażanie miłości, budowanie więzi, rodzicielstwo, płodność i prawa nią rządzące; życie jako fundamentalna wartość, szacunek dla życia; wartości związane z płciowością (męskość, kobiecość, miłość, małżeństwo, rodzina, rodzicielstwo, znaczenie odpowiedzialności w przeżywaniu własnej płciowości i budowaniu trwałych więzi). Po zrealizowaniu tego zakresu treściowego oczekuje się, że uczeń będzie potrafił kierować własnym rozwojem,

będzie rozumiał w sposób integralny ludzką seksualność, że będzie potrafił bronić własnej intymności.¹¹ Można więc powiedzieć, że ta wersja przedmiotu ukazuje właściwie rozumiane wychowanie seksualne, które ma służyć wychowaniu do życia w rodzinie.

Ten zakres wychowania poddany jest wielu naciskom ideologicznym. Świadczą o tym wprowadzone w Podstawie programowej z 2002 roku istotne zmiany. Dotyczą one treści nauczania tego modułu. Życie jest nadal ukazane jako fundamentalna wartość w trakcie omawiania rozwoju człowieka, ale pominięto „szacunek dla ludzkiego życia od chwili poczęcia”.¹² Inaczej ujmuje się również inicjację seksualną. Gdy w podstawie programowej z 1999 roku w związku z inicjacją mówi się o krzywdzie związanej z przedmiotowym traktowaniem człowieka, to dokument z roku 2002 nazywa to dysfunkcją.¹³ W roku 1999 podstawa programowa zobowiązywała do przedstawienia argumentów za inicjacją seksualną w małżeństwie, to w tej z roku 2002 pomija się te argumenty i wskazuje na ryzyko związane z wczesną inicjacją seksualną.¹⁴ Zupełnie inaczej powinny też być ukazane treści związane z planowaniem rodziny. W Podstawie z 1999 roku zmierzano do porównania i ukazania różnic pomiędzy naturalnymi metodami rozpoznawania płodności a antykoncepcją, zaś w tej z 2002 roku omawia się oddzielnie metody rozpoznawania płodności i antykoncepcję.¹⁵ Wydaje się, że autorzy podstawy z roku 2002 chcieli uniknąć moralnej oceny antykoncepcji. Pragną ją raczej przedstawić jako uznaną metodę planowania rodziny. W gimnazjum na realizację tego przedmiotu przeznaczona jest 14 godzin.¹⁶

Podstawa programowa znajduje swoje ukonkretnienie w podręcznikach do nauczania tego przedmiotu. Warto więc zwrócić uwagę choćby tylko na niektóre. Dość popularnym podręcznikiem jest *Wychowanie do życia w rodzinie. Moduł WoS*, którego autorami są Małgorzata Sitarska oraz Bożena Strzemieczna (Wyd. Szkolne i Pedagogiczne 2001). W treści tego podręcznika, przeznaczonego dla klasy trzeciej gimnazjum, omawia się problem tożsamości płciowej, problem rodzicielstwa, fizjologię układu rozrodczego, antykoncepcję, podkreśla się ważność wolnego wyboru w wielu dziedzinach ludzkich działań, zwraca się uwagę na przemoc wśród młodzieży. Podkreśla się także choroby związane z aktywnością seksualną, takie jak AIDS i choroby przenoszone drogą płciową. Gdy omawia się drugą grupę chorób, to omawia się objawy, czynniki, które je wywołują. Na końcu umieszczono telefony wielu instytucji, do których uczeń może się zwrócić, gdy przeżywa jakieś trudności. Autorki podręcznika dla klasy trzeciej raczej informują. Unikają natomiast ocen. Warto jednak zwrócić uwagę na sposób przedstawienia problematyki rodzicielstwa i problematyki antykoncepcji. Temat ro-

dzicielstwa ukazany jest bez odniesienia do wartości. Mówi się tylko, że dziecko przynosi rodzicom radość i wymaga spełnienia wielu obowiązków. Dla uprzytomnienia istoty rodzicielstwa przywołuje się czynności rodziców, które oni muszą wypełnić od urodzenia aż do okresu dorastania. W temacie podejmującym antykoncepcję autorki stwierdzają: „Metody antykoncepcyjne można podzielić na naturalne i sztuczne”.¹⁷ Potem z metod naturalnych omawia się metodę termiczną oraz metodę Bilingsa.¹⁸ Sama klasyfikacja wskazuje, że autorki są przeciw naturalnym metodom regulacji poczęć.

Natomiast podręcznik metodyczny dla szkoły średniej *Podróż w nieznanie. O miłości, seksie i rodzinie. Scenariusze zajęć*¹⁹ ma charakter edukacji seksualnej. Wśród wielu celów stawianych sobie przez autorkę znajduje się „przygotowanie do współżycia seksualnego”.²⁰ Na początku przytacza dane, że w wieku 15 lat współżyje seksualnie 24% chłopców i 10% dziewcząt.²¹ Uznaje ona taki stan rzeczy za zjawisko naturalne i moralnie dobre. To jest dla autorki podstawą, aby przedstawiony program był wprowadzeniem do życia seksualnego młodzieży. Najwyraźniej świadczy o tym załączona treść aneksu. W temacie „Przygotowanie do współżycia seksualnego” autorka zamieszcza dziewięć rad na udany debiut we współżyciu seksualnym.²² Nie oszczędza też młodzieży bardzo dokładnego instruktażu, jak powinna zachować się kobieta w trakcie defloracji.²³

W tym kontekście szczególnie ważne jest, aby bronić szkołę przed różnymi niepożądanymi trendami. Należy zabiegać o to, aby edukacja służyła dobru dziecka. Dlatego program szkoły, który realizuje wychowanie seksualne, powinien opierać się na integralnej wizji osoby ludzkiej. Szkoła jest też zobowiązana do respektowania przekonań i postulatów rodziców. Z tej racji w zakresie wychowania seksualnego powinna intensywnie współpracować z rodzicami. Zarówno dyrekcja, jak i rodzice powinni troszczyć się o to, aby to wychowanie realizowali ludzie nie tylko mający dobre przygotowanie medyczne, lecz także przygotowanie pedagogiczne i kierujący się obiektywnie pojętym dobrem dziecka. Nie powinno się zaś dopuszczać do realizacji tych zajęć takich przedstawicieli wiedzy medycznej, którzy promują wczesną inicjację seksualną i antykoncepcję.²⁴

3. Wychowanie do miłości w nauczaniu Kościoła

Kościół na temat wychowania wypowiadał się wielokrotnie. Ważnym dokumentem w tym zakresie jest encyklika papieża Piusa XI *Divini illius magistri* z 1929 r. Zagadnienie to jest podejmowane przez adhortację Jana Pawła II *Familiaris consortio* (1980), dokument Kongregacji Wychowania Katolickiego pt. „Wytyczne wychowawcze w odniesieniu do ludzkiej miło-

ści” (1983), „Dyrektorium ogólne o katechizacji” wydane przez Kongregację ds. Duchowieństwa w 1997 r., a także dwa dokumenty zatwierdzone przez Konferencję Episkopatu Polski: „Program nauczania religii” (2001) oraz „Dyrektorium duszpasterstwa rodzin” (2003).

Adhortacja *Familiaris consortio* podkreśla znaczenie wychowania do miłości w życiu młodego pokolenia. Papież podkreśla, że wychowanie do miłości jest obowiązkiem przede wszystkim rodziców. Miłość rodzicielska inspirowa i nadaje kierunek całej działalności wychowawczej (por. FC nr 36). W rodzinie dzieci powinny nabrać poczucia prawdziwej sprawiedliwości oraz miłości rozumianej jako postawa szczerzej troski i bezinteresownej miłości wobec drugich, jako dar z siebie. Tak rozumiana miłość powinna być fundamentem wychowania seksualnego realizowanego w rodzinie. Rodzina jednak nie może sama w wystarczającym stopniu zrealizować wychowania seksualnego. Stąd wybrane instytucje, kontrolowane przez rodzinę, powinny ją wspierać w realizacji tego zadania (por. FC nr 37).

Wychowanie do miłości jest też przedmiotem duszpasterstwa. *Familiaris consortio* stwierdza, że przygotowanie do małżeństwa, a więc i wychowanie do miłości przebiega stopniowo i składa się z trzech podstawowych etapów: przygotowanie dalsze, bliższe i bezpośrednie (por. FC nr 66). Przygotowanie dalsze zaczyna się w dzieciństwie. Powinno ono ukazać małżeństwo jako prawdziwe powołanie i posłannictwo. Przygotowanie bliższe dotyczy młodzieży. W odniesieniu do sakramentu małżeństwa ma ono ukazać je jako relację międzyosobową pomiędzy kobietą a mężczyzną. Powinno też pogłębić znajomość problemów płciowości małżeńskiej, odpowiedzialnego rodzicielstwa oraz rozszerzyć związaną z tym wiedzę biologiczno-medyczną. Powinno się przedstawić także metody wychowania dzieci oraz przygotować do zadań wynikających z założenia wspólnoty małżeńskiej. Przygotowanie bezpośrednie do sprawowania sakramentu małżeństwa powinno się odbywać bezpośrednio przed przyjęciem sakramentu małżeństwa (por. FC nr 66). Zatem wychowanie do miłości realizowane w gimnazjum na lekcjach religii należy zaliczyć do przygotowania bliższego, swoją kontynuację powinno znaleźć na poziomie ponadgimnazjalnym.

To wychowanie wymaga współdziałania rodziny ze wspólnotą Kościoła i ze szkołą. Kościół realizuje takie wychowanie przede wszystkim przez katechezę. Szerzej na temat zadań stojących przed katechezą i szkołą w zakresie wychowania do miłości wypowiada się Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego w dokumencie „Wytyczne wychowawcze w odniesieniu do ludzkiej miłości”. Podkreśla się w nim, że wspólnota wierzących może wnieść w tym zakresie wielki wkład, gdy z rodziną będą współpracować

szoła katolicka, parafia i inne instytucje kościelne. Na pierwszym miejscu akcentuje się znaczenie katechezy. Powinna ona ukazać pozytywną wartość płciowości w łączności z podkreśleniem wartości dziewictwa i sakramentu małżeństwa. Katecheza ta ma także podkreślać, że powołanie do miłości urzeczywistnia się w życiu ludzkim na dwa różne sposoby: albo w małżeństwie, albo w celibacie (por. WW nr 56). Zadaniem katechezy jest także przybliżenie młodym etyki dotyczącej ludzkiej płciowości. Powinna ona ukazywać także znaczenie czystości, panowania nad sobą, kształtowania charakteru i ducha poświęcenia jako niezbędnych warunków trwałości małżeństwa. Katecheza ta powinna także przybliżyć młodzieży metody naturalnego kierowania płodnością. Istotną w niej rzeczą jest, aby podkreślić, że antykoncepcja jest sprzeczna z ideałami chrześcijańskimi i zasadami moralnymi (por. WW nr 60-62).

Wielką rolę w tym dziele ma do odegrania także szkoła. Podkreśla się, że wychowanie seksualne realizowane w szkole nie może być sprowadzone do realizacji treści jednego przedmiotu, lecz przez wszystkie oddziaływania dydaktyczne i wychowawcze szkoła ma zmierzać do wzbudzenia w wychowanku takiej motywacji, która uzdolni go do pokierowania całym jego postępowaniem. Stąd niezwykle istotne jest odniesienie między wychowawcą a wychowankiem, które otwiera na dialog. W realizacji procesu dydaktycznego ważne jest też to, aby wszystkie przedmioty szkolne stwarzały możliwość poruszania problemów związanych z płciowością.

Specyfiką tego zakresu wychowania jest to, że ma ono charakter indywidualny. Dlatego niezwykle ważne jest, aby wychowawca wyróżniał się poczuciem odpowiedzialności i kompetencji zawodowej, dojrzałości uczuciową, poczuciem wstydlivości oraz zdolnością wyczucia, które pozwala wprowadzić dziecko w problematykę życia i miłości bez wstrząsów dla jego życia psychicznego (por. WW nr 69-71).

Wychowanie w szkole dokonuje się w grupie. Dlatego wychowawca powinien wziąć pod uwagę sytuację danej grupy i w realizacji tej problematyki zachować szczególne środki ostrożności. W trakcie procesu dydaktycznego należy stworzyć takie warunki, aby uczeń swobodnie mógł zapytać o nurtujące go problemy, które w innym środowisku wstydzi się podjąć. Nauczyciel powinien realizować tę problematykę zawsze w ścisłej współpracy z rodzicami. Jeśli będzie to konieczne, można też zaprosić do współpracy ekspertów, którzy cieszą się zaufaniem rodziców, aby prowadzili z uczniami indywidualne rozmowy. W trakcie takich rozmów mogą oni pomóc rozwikłać problemy uczniów. Szkoła powinna też posiadać odpowiednie materiały dydaktyczne służące realizacji tej problematyki. W ich opracowaniu

powinni uczestniczyć najlepsi teologowie moralisci, katecheci, pedagodzy i psychologowie. Teksty używane w szkole nie mogą mieć tylko charakteru informacji o zachowaniu seksualnym. Istnieje bowiem niebezpieczeństwo, że mogą zostać potraktowane jako wprowadzenie w życie seksualne. W realizacji tego procesu wychowania w szkole należy także wykorzystać dynamikę grup młodzieżowych. One są bowiem potężnym czynnikiem dynamizującym rozwój osobowości (por. WW nr 72-77)

Wagę wychowania do miłości podkreśla także „Dyrektorium ogólne o katechizacji”. Podkreśla ono, że młodym należy zaproponować katechezę otwartą na problemy jej wieku. Do szczególnie ważnych zagadnień tego etapu życia należy formacja sumienia, wychowanie do wolności, problematyka powołania, zaangażowanie w życie społeczne, odpowiedzialność misyjna (por. DOK nr 185). Warto zauważyć, że ten zakres wychowania wymieniany jest zaraz po formacji sumienia. Zatem Kongregacja uznaje go za szczególnie istotny w procesie wychowania religijnego młodzieży.

Omówione wyżej dokumenty zostały uwzględnione przez autorów „Programu nauczania religii”. Przewiduje on przekazanie treści związanych z wychowaniem do miłości także na poziomie gimnazjum. W każdej klasie gimnazjum treści te powinny być uwzględnione.

W klasie pierwszej motywem przewodnim całego roku jest: „Jezus Chrystus objawia prawdę o Bogu i człowieku”. Treści związane z omawianym zagadnieniem powinny zostać uwzględnione w bloku VIII: „Osobista odpowiedź wiary na słowo Boże”. Autorzy przewidują tu dwa zagadnienia: „Miłość braterska (przykazania IV-X)” oraz „Miłość w rodzinie”.²⁵

W klasie drugiej treści katechetyczne koncentrują się wobec zagadnienia: „Jezus Chrystus zbawia”. Omawiana problematyka powinna zostać uwzględniona w dziale VII: „Życie z Chrystusem zmartwychwstałym”. W ramach tego bloku uczniowie powinni poznać nadprzyrodzony wymiar życia małżeńskiego i rodzinnego. Powinni oni także umieć patrzeć na rodzinę z perspektywy sakramentu małżeństwa. Trzeba im ukazać, że rodzina jest wspólnotą życia i miłości. Powinni oni także poznać radosne i przykre doświadczenia życiowe, które wiążą się z przyjęciem powołania małżeńskiego w sakramencie małżeństwa.²⁶

W klasie trzeciej głównym motywem jest: „Chrystus mocą Ducha Świętego uczy i posyła”. W bloku: „Duch Święty uzdalnia do miłości” przewidziano omówienie zagadnienia miłości i odpowiedzialności w życiu chrześcijańskim. Przy realizacji tego tematu należy uwzględnić katolickie spojrzenie na przekazywanie i podtrzymywanie życia, prawo do życia zarówno nienarodzonych jak i niepełnosprawnych, kwestię eutanazji i antykoncepcji.

Przy tym temacie konieczne jest uwzględnienie również korelacji z innymi przedmiotami. Zwraca się tu uwagę na utwory z języka polskiego, które omawiają to zagadnienie, jak też na przedmiot „wiedza o społeczeństwie”. Poleca się uwzględnić przedstawienie takich treści, jak: miłość i jej rozwój, problem inicjacji seksualnej, związek między aktywnością seksualną a miłością i odpowiedzialnością.²⁷

Także „Dyrektorium duszpasterstwa rodzin” docenia znaczenie katechezy w przygotowaniu do sakramentu małżeństwa.²⁸ Podkreśla się w nim, że realizacja takich zagadnień jak miłość rodziców, Kościoła i Ojczyzny, problem czystości, zrozumienie małżeństwa jako konsekwencji życia chrztem oraz uwrażliwienie na problem odpowiedzialności wobec Boga i samego siebie jest podstawą chrześcijańskiego małżeństwa i rodziny. Dyrektorium wskazuje, że w zakresie wychowania do czystości nie wystarczy przekazanie wiedzy, lecz przede wszystkim należy się starać o uformowanie postaw tej młodzieży, która uczestniczy w katechezie na etapie przygotowania dal- szego i bliższego.²⁹

4. Wychowanie do miłości

w wybranych podręcznikach metodycznych do katechezy gimnazjalnej

Przedmiotem analizy będą dwa podręczniki metodyczne do lekcji religii w gimnazjum. Będą w tym zakresie przeanalizowane podręczniki do gimnazjum wydane w Księgarni św. Wojciecha oraz Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy (WAM) z Krakowa.

A. Podręczniki Księgarni Św. Wojciecha

Podręczniki Księgarni św. Wojciecha w każdej klasie zawierają kilka jednostek dotyczących tego zagadnienia. Przewodnik metodyczny dla klasy pierwszej *Słowo Boga jest blisko Ciebie* zawiera trzy jednostki: „Życie jest cudem, jest darem”, „Noszę w sobie dar przekazywania życia”, oraz „Miłość w oczach chłopca, w oczach dziewczyny”. Przewodnik metodyczny *Wolni przez miłość* zawiera dwie jednostki „Dlaczego lubimy spotkania z przyjaciółmi” oraz „Jak dobrze, że jesteś”. Przewodnik dla klasy trzeciej *Żyjąc z innymi dla innych* temu zagadnieniu poświęca cały blok tematyczny „Partnerstwo – Małżeństwo – Rodzina”.

Katechezy w klasie pierwszej mają uwrażliwić młodzież na wartość życia. Zakładanym celem dydaktycznym jest, aby uczeń dowiedział się, jak rozwija się dziecko w łonie matki. To zaś powinno mu pomóc uświadomić sobie dar życia, który on posiada, i nauczyć go wdzięczności za życie dla Pana Boga i ludzi.³⁰ Podręcznik dla ucznia pozwala stwierdzić, że uczeń

pozna główne etapy rozwoju dziecka w łonie matki dzięki dobrze dobranym fotografiom przedstawiającym ten etap rozwoju. Zaś właściwie dobrane cytaty z Pisma Świętego mogą mu pomóc w wyrażaniu wdzięczności Panu Bogu za dar życia.³¹ Przewodnik metodyczny sugeruje też rozmowę z rodzicami na temat ich przeżyć związanych z rozwojem dziecka w łonie matki. Ta rozmowa może stać się okazją do uświadomienia, że jego dar życia był przedmiotem troski i ochrony, a może nawet bohaterskiej walki, którą podejmowali rodzice, aby jego życie ocalić.

Następna katecheza ma uprzytomnić katechizowanym odpowiedzialność za przekazywanie życia oraz uświadomić, że każde z nich może być w przyszłości ojcem lub matką. W nawiązaniu do pracy domowej z poprzedniej lekcji katecheta podkreśla wartość rodzicielstwa, do którego trzeba się przygotować. Katecheza prowadzi do uświadomienia, że doskonałym przygotowaniem do tego jest zdobywanie takich cech charakteru, jak: dobroć, cierpliwość, odpowiedzialność za swoje czyny.³² Podręcznik dla ucznia uświadamia mu także, co to jest odpowiedzialność oraz rodzicielstwo. Czyni to przez przytoczenie definicji. Ponadto skłania do rachunku sumienia, w jaki sposób młody człowiek przygotowuje się do rodzicielstwa.³³

Trzecia katecheza w klasie pierwszej ma przybliżyć przejawy ludzkiej miłości oraz skłonić do dojrzałego zachowania w miłości. Podręcznik dla ucznia wylicza cztery przejawy miłości: miłość upodobania, miłość pożądania, miłość przyjaźni i miłość zyczliwości oraz charakteryzuje je. Tam też uczeń znajduje wyjaśnienie, że w małżeństwie wszystkie te rodzaje więzi nakładają się i sprawiają, że miłość jest pełna i dojrzała.³⁴ Przewodnik proponuje też, aby uczniowie w oparciu o tekst Pisma Świętego (1Kor 13, 4-6) za pomocą pantomimy przedstawili cechy dojrzałej ludzkiej miłości.³⁵

Należy zauważyć, że katechezy te są tu bardzo potrzebne. Młodzież w tym okresie zaczyna intensywnie dojrzewać. Budzi się w niej popęd seksualny. Katechezy te mogą ułatwić im opanowanie tego dynamizmu. Realizując te zagadnienia, katecheta powinien mieć świadomość, że młodzi wstydzą się mówić o swoich przeżyciach emocjonalnych. Lękają się też, że mogą zostać wyśmiani, upokorzeni, czy staną się przedmiotem plotek. Jeśli katecheta skłania młodzież do wyrażania ogólnych opinii na ten temat, stwarza im tym samym możliwość wypowiedzenia ich osobistych opinii. Zaproponowane katechezy uświadamiają także, że troska o swój własny rozwój, w tym troska o rozwój miłości, jest wyrazem odpowiedzi udzielanej Bogu.

Katechezy w klasie drugiej też wracają do tego zagadnienia. Ostatnia katecheza na ten temat w klasie pierwszej uwypukliła, że przyjaźń jest formą miłości. Ten aspekt jest jeszcze bardziej uwypuklony w katechezie „Dla-

czego lubimy spotkania z przyjaciółmi”. Stawiając cele, zakłada się, że uczeń wie, co to znaczy być przyjacielem. W oparciu o tę wiedzę pragnie się kształtować poczucie odpowiedzialności za przyjaźń. Treść tej jednostki podkreśla, że trzeba nauczyć się poświęcać czas, w którym dzielimy z przyjaciółmi ich radości, smutki, troski i cierpienia.³⁶ Z kolei podręcznik ucznia podsuwa teksty Pisma Świętego, które ukazują wartość przyjaźni. Nade wszystko podkreślają, że Jezus Chrystus jest naszym najlepszym przyjacielem. Przez kolorowe fotografie podpowiada on uczniowi, co powinien czynić, aby być dobrym przyjacielem. Zebrane zdjęcia pokazują, że przyjaźń wyraża się przez gesty dłoni wyciągniętej do drugiego, przez wspólne spędzanie czasu wolnego, przez opiekę w chorobie i przez zabawę.³⁷

Następna katecheza podejmująca to zagadnienie w klasie drugiej nosi tytuł „Jak dobrze, że jesteś”. Celem katechezy jest uświadomić, że Chrystus zaprasza do przyjęcia powołania małżeńskiego. Przez nią autorzy chcą przygotować uczniów do przyszłej roli męża i żony. W treści katechezy podkreśla się obecność Chrystusa w małżeństwie. Uwypukla się, że On jest źródłem dobra w rodzinie. Potem uczniowie poznają, na czym polega więź w rodzinie. Podkreśla się przy tym, że ta więź jest silna i ludzie czują się szczęśliwi, gdy Chrystus jest w niej obecny. Ponieważ jednak nie wszyscy uczniowie mają takie doświadczenie rodziny, stwarza się im okazję do zaproszenia Chrystusa do ich przyszłego małżeństwa. Okazją do takiego zaproszenia jest modlitwa o dobrą żonę czy dobrego męża.³⁸ Uczniowie mogą ją odnaleźć w podręczniku dla ucznia.³⁹

Również w **klasie trzeciej** są katechezy, które podejmują problem wychowania do miłości. Dokonuje się to w ramach bloku czwartego „Miłość dar z siebie” i piątego „Partnerstwo – Małżeństwo – Rodzina”. Katechezy na tym poziomie ukazują już bardziej dojrzałe formy miłości. Katecheza „Jakiej miłości uczy nas Bóg” podkreśla, że Jezus jest prawdziwym nauczycielem miłości. On uczy nas kochać każdego człowieka miłością przebaczącą. Następna katecheza uwypukla znaczenie czystości. Podręcznik dla ucznia podkreśla, że gdy zabija się czystość, a promuje wolną miłość, to wówczas zabija się właściwą relację człowieka do człowieka i buduje się cywilizację śmierci.⁴⁰ Następnie omawia się problem powołania. Stwierdza się, że jest ono „postawieniem przez Boga przed człowiekiem pewnych zadań i celów i wezwaniem go do ich spełnienia”.⁴¹ Przypomnienie powołania św. Pawła podkreśla, że to sam Bóg powołuje człowieka. Jest to okazją do przypomnienia, że w Kościele istnieje także powołanie do życia kapłańskiego i zakonnego. Rozeznanie tego powołania i pójście za nim jest wyrazem szczególnej miłości Boga. Kolejna katecheza „Miłość, która daje

życie” jest okazją do uświadomienia, że nie tylko duchowni poświęcają życie, lecz także inni je poświęcają dla drugich. Czynią to naukowcy, lekarze, pielęgniarki. Poświęcenie jest szczególnie intensywnym przejawem miłości.⁴²

Pierwsza katecheza z następnego bloku tematycznego pozwala zrozumieć, że małżeństwo jest wyrazem największego poświęcenia się dla swego małżonka. Ta katecheza jest także okazją do podkreślenia, że miłość małżeńska odznacza się trwałością i nierozzerwalnością oraz tym, że daje małżonkom poczucie bezpieczeństwa. Mocno uwypuklona jest wierność małżeńska przez przykład Katarzyny Jagiellonki.⁴³ Kolejna katecheza jest bliższą charakterystyką jedności małżeńskiej. Podręcznik uświadamia, jak się ona przejawia oraz podkreśla, przez odwołanie do nauki Kościoła zawartej w dokumentach soborowych i w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*, jakie znaczenie ma współżycie małżonków. Podkreśla się, że jest ono szczególnym wyrazem miłości właściwej tylko dla małżeństwa.⁴⁴ Ostatnia katecheza tego bloku omawia wagę czystości w okresie narzeczeńskim. Celem dydaktycznym jest tu uświadomienie, że czystość pomaga rozwijać się miłości. Przez tę katechezę pomaga się młodym w ich rozwoju do miłości. Warto zauważyć podane w podręczniku dla ucznia 28 powodów zachowania czystości przedmałżeńskiej. Autorzy odwołują się tutaj do książki J. McDowella *Mity edukacji seksualnej*.⁴⁵

* * *

Podsumowując należy powiedzieć, że autorzy materiałów katechetycznych wydanych w Księgarni św. Wojciecha zrealizowali wymagania zawarte w „Programie nauki religii”. Zawierają one dość obszernie treści na omawiany temat. Przedstawiony materiał pragnie kształtować postawę miłości wypływającej z wiary w Boga. Materiał rozszerza doświadczenie młodzieży. Wielokrotnie stwarza okazję do refleksji na ten temat. Przez to ułatwia młodzieży opanowanie swego popędu seksualnego i zarazem wskazuje drogę, na której młodzi mogą dojrzewać do miłości. Ma tu też miejsce ukazanie ważności pracy nad własnym charakterem jako przejawu dojrzewania do miłości.

B. Podręczniki WAM serii *W drodze do Emaus*

Problematyka wychowania do miłości obecna jest także we wspomnianej wyżej serii podręczników do gimnazjum.

W klasie pierwszej przewidziano na ten temat trzy jednostki dydaktyczne. Zawarte są one w piątym bloku tematycznym „Słowo, które uczy być sobą”.⁴⁶

Pierwsza nosi tytuł „Odpowiedzialni za miłość”. Celem jest uświadamianie wielości znaczeń słowa miłość oraz wprowadzenie w religijne zrozumienie tego określenia. Aby te cele osiągnąć, wychodzi się tu od przytoczenia sytuacji z domu pomocy społecznej dla ludzi starych, którzy stale czekają na odwiedziny swoich dzieci. To zaś podkreśla, jak ważna jest miłość w życiu każdego człowieka. Jest to okazją do uwypuklenia, że zostaliśmy stworzeni z miłości i do miłości. Niesie to ze sobą pewne konsekwencje. Świat oczekuje, że będziemy budować cywilizację miłości. Tego zaś, jak mają rozwijać ją chrześcijanie, uczy Jezus. Dalej w oparciu o perykopę o miłosiernym Samarytaninie mamy uświadomić sobie, że jesteśmy wezwani przez Jezusa do odpowiedzialności za miłość. Aby postawiony cel został osiągnięty w sposób jak najpełniejszy, proponuje się pracę pisemną, przy wykorzystaniu podręcznika dla ucznia. Ona pomoże mu uświadomić, jakie konkretne postawy wyrażające miłość może on rozwijać w swoim środowisku.⁴⁷

Kolejna katecheza „Piękne słowo – Kocham” pragnie uprzytomnić wieloznaczność słowa miłość oraz chce ukształtować przekonanie o konieczności podejmowania służby. Punktem wyjścia jest doświadczenie uczniów, które zawiera różne przejawy miłości, np. miłość rodziców do dziecka czy dziecka do rodziców. To zaś jest podstawą, aby postawić pytanie, co zawiera w sobie miłość. Wprowadzenie młodzieży w wielorakość miłości dokonuje się przez analizę hymnu o miłości (1Kor 13, 4-8). W oparciu o ten tekst uświadamiamy młodzieży, że źródłem miłości jest Bóg, zaś realizowanie miłości jest wypełnieniem zadania służby wobec Boga. Miłość jest tym, co czyni ludzi szczęśliwymi. Dlatego katecheza kończy się modlitwą o taką miłość, o której pisał św. Paweł.⁴⁸

Ostatnia katecheza dotycząca tego problemu w klasie pierwszej nosi tytuł „Dar płci”. Jej celem jest odkrycie, że płciowość jest darem Boga dla każdego z nas. Bóg stworzył człowieka jako mężczyznę i kobietę, obdarzył ich płciowością, aby się wzajemnie uzupełniali. Płeć jest bogactwem osoby. Ma ona wymiar biologiczny, emocjonalny, intelektualny i wolitywny. Płeć wiąże się z nagłą koniecznością wychowania seksualnego. Taką potrzebę ukazuje nauczanie Kościoła. Treść jednostki rozpoczyna się od określenia płciowości, a potem mówi się, jak należy rozumieć dar płciowości. Aby odpowiedzieć na to ostatnie pytanie, wykorzystuje się fragmenty literatury naukowej. Autorzy odwołują się tu do fragmentów książki J. Augustyna *Integracja seksualna*, J. Bilewicza *A jednak dziewictwo ma sens. Rozważania o czystości, miłości, życiu duchowym*, T. Jakubowskiego *Zagadnienia płciowości i popędu płciowego* („Katecheta” 1988, nr 8), *Jaka jesteś, rodzino*, red. W. Kubik, Kraków 1999. Praca nad tymi tekstami ma doprowadzić do

przekonania, że człowiek obdarowany płciowością jest zdolny do panowania nad swoim popędem i może nim pokierować zgodnie z porządkiem wyznaczonym przez Boga. Podkreśla się tam, że pomocą w przeżywaniu własnej płciowości jest życie religijne. Szczególnie pomaga w tym sakrament pokuty i Eucharystii.⁴⁹

Wychowanie do miłości w klasie pierwszej tej propozycji metodycznej ukazane jest bardziej przejrzyście. Dobrze mieści się ono w tematyce roku oraz zostało powiązane bardzo wyraźnie z wychowaniem do miłości. Wykorzystuje się najnowsze dokumenty nauczania Kościoła na ten temat.

W podręczniku metodycznym **do klasy drugiej** gimnazjum nie ma problematyki odnoszącej się do wychowania seksualnego. Są tam jednak zamieszczone dwie katechezy w bloku „Chrystusowy znak dojrzałości wierzącego”, które ukazują miłość jako istotny motyw troski o dorastanie na płaszczyźnie indywidualnej, społecznej i religijnej.⁵⁰ Autorzy następnej katechezy stawiają sobie za cel umacnianie przekonania o fundamentalnym znaczeniu przykazania miłości dla ludzkiej egzystencji oraz wzmacnianie opartych na nim postaw życiowych. Zasadnicze przesłanie tej katechezy wypływa z perykopy o bogatym młodzieńcu (Mt 19, 16-22). W jej treści zostaje ukazane, co konkretnie oznacza miłość Boga i bliźniego. Autorzy podkreślają, że wyraża się ona między innymi przez trwanie w bliskości Boga, kształtowanie sumienia, doskonałość we wszystkim, co się robi, przez chrześcijańską radość, przez spostrzeganie przede wszystkim dobra w człowieku, przez uczynność, współczucie i przeciwstawianie się własnym złym skłonnościom. Na końcu treści tej jednostki ma skłonić ucznia do zastanowienia: „Nauczycielu, co mam czynić?”, a poprzez to do wysiłku udoskonalenia własnego postępowania.⁵¹

Problemy związane z wychowaniem do miłości powracają także w **trzeciej klasie** gimnazjum. Są one omawiane w drugim bloku pt. „Jezus zaprasza do siebie” oraz ostatnim bloku „Z Jezusem do ludzi – Jego i naszych braci”.

Pierwszy z wymienionych bloków tematycznych zmierza do podkreślenia wartości ważnych dla życia małżeńskiego i rodzinnego, tj. wierności oraz nierozzerwalności małżeństwa. Przykazanie VI ukazane jest jako „stróż wierności”. Następna katecheza zaś ma pomóc młodym w zrozumieniu chrześcijańskich motywów nierozzerwalności. W wyniku zrealizowania tych jednostek uczeń powinien umieć wyjaśnić termin „płciowość” oraz uzasadnić, dlaczego Kościół nie akceptuje związków pozamałżeńskich, co rozumie się przez cudzołóstwo, a także powinien mieć przekonanie o konieczności bycia odpowiedzialnym. Kolejna lekcja ma mu pomóc w rozróżnianiu terminów:

separacja, rozwód, nierozzerwalność. Uczeń przy tej okazji powinien też umieć wyjaśnić, dlaczego nierozzerwalność małżeństwa jest wartością.⁵²

W drugim ze wspomnianych bloków zagadnienie to podejmują trzy katechezy. Tu przede wszystkim ukazuje się społeczny wymiar rodziny. Jednostka „Dla rodziny” jest powiązana treściowo z poprzednią. Ukazuje oddanie w służbie dla innych na wzór Jezusa. Podkreśla się w niej potrzebę oddania się dzieci dla rodziców. Stąd treścią jej jest oddawanie czci rodzicom. Młodzież w tym czasie ma dość często konflikty z rodzicami. Katecheza zaś ma nauczyć rozwiązywania tych problemów. Podręcznik dla ucznia daje mu okazję do rachunku sumienia, pozwalającego odpowiedzieć sobie, jak on odnosi się do swoich rodziców. Po tym jest modlitwa dziękczynna za rodziców. To kształtuje postawę wdzięczności.⁵³

Następna katecheza „Rodzina i społeczeństwo” ukazuje wzajemną zależność rodziny i społeczeństwa. Podkreśla się, że społeczeństwo potrzebuje rodziny i również rodzinie konieczne jest społeczeństwo. Autorzy, aby ukazać te relacje, wybrali pracę w grupach i posłużyli się dokumentem Jana Pawła II *Familiaris consortio*.⁵⁴ Podręcznik dla ucznia zaś mobilizuje przez rachunek sumienia do zastanowienia na tym „Co wnosisz w życie i rozwój swojej rodziny”, „w jaki sposób przyczyniasz się do tworzenia w domu rodzinnym zgody, przyjaźni, życzliwości”, „na czym polega twój wkład w rozwijanie dobrych kontaktów z rodzicami, rodzeństwem czy dziadkami”.⁵⁵

Kolejna katecheza w tym bloku ukazuje miłość w bardzo szerokim odniesieniu do wszystkich ludzi. Podkreśla ona, że przejawem miłości, która jest istotnym elementem chrześcijaństwa, jest podejmowanie różnej służby społecznej. Ta służba wiąże się z przeżywaniem i wyrażaniem solidarności z innymi. Dążeniem katechezy jest także uprzytomnienie młodzieży, w jakich sytuacjach już na obecnym etapie ich rozwoju mogą podejmować służbę społeczną i uczyć się przejawów solidarności.⁵⁶ Podręcznik ucznia zwraca uwagę na wolontariat jako formę realizacji służby społecznej.⁵⁷

Problematyka wychowania do miłości w klasie trzeciej ukazana jest bardzo wyraźnie w odniesieniu do życia społecznego. Dla realizacji katechezy wielką pomoc stanowią podręczniki dla ucznia. Stwarzają one czytelnikowi okazję do bardzo osobistego odniesienia do omawianych problemów czy to przez rachunek sumienia, czy to przez bardzo sugestywną fotografię, czy też przez teksty modlitw.

5. Podsumowanie

„Program nauczania religii” przewiduje w klasie pierwszej, że treści dotyczące wychowania do miłości powinny ukazać miłość jako osobistą

odpowieź człowieka na wezwanie zawarte w słowie Bożym. Podręczniki Księgarni św. Wojciecha dla klasy pierwszej podejmują to zagadnienie w trzech jednostkach „Życie jest cudem, jest darem”, „Noszę w sobie dar przekazywania życia” oraz „Miłość w oczach chłopca, w oczach dziewczyny”. Uważliwiają one na dar życia, dar miłości, chcą uświadomić odpowiedzialność za dar przekazywania życia. Tematy ukazywane są w świetle słowa Bożego i skłaniają do osobistego odniesienia wobec problemu. Z kolei katechezy zawarte w podręcznikach WAM dla tej klasy koncentrują się na wieloznaczności pojęcia „miłość” i problematyce ludzkiej płciowości. Tu też w każdej jednostce akcentuje się wezwanie zawarte w słowie Bożym, po to, aby skłonić do odpowiedzialności za miłość i dar płci.

W klasie drugiej uczniowie powinni poznać nadprzyrodzony wymiar życia małżeńskiego i rodzinnego. W podręczniku Księgarni Św. Wojciecha dla tej klasy podejmuje to zagadnienie katecheza „Jak dobrze, że jesteś”. Uświadamia ona bardzo wyraźnie, że życie małżeńskie jest realizacją powołania, które do takiego życia daje Bóg. Zaś podręcznik WAM czyni to w nieco inny sposób. Ten nadprzyrodzony wymiar miłości ukazany jest w kontekście perykopy o bogatym młodzieńcu (Mt 19, 16-22). Młody człowiek przeżywający młodość ma uświadomić sobie, że może stanąć przed Chrystusem z pytaniem „Panie, co mam czynić?”. Chrystus, który go kocha, może mu na to odpowiedzieć.

Klasa trzecia ma pomóc poznać, że Duch Święty uzdalnia do miłości. Temu zagadnieniu w obu podręcznikach poświęcono sporo miejsca. Podręcznik Księgarni Św. Wojciecha mniej wyraźnie ukazuje, że do miłości małżeńskiej i rodzinnej uzdalnia Duch Święty. Zaś podręcznik dla klasy trzeciej Wydawnictwa WAM wyraźniej podkreśla, że wierność w małżeństwie, nierozzerwalność, oddanie dla rodziny, zaangażowanie w życie rodziny są wynikiem miłości, której udziela chrześcijaninowi Duch Święty.

Program nauczania religii poleca też uwzględnić treści realizowane w module „Wychowanie do życia w rodzinie”. Przeprowadzona analiza tego modułu ukazuje, że zmieniono jego podstawę programową. Konsekwencją tego jest fakt, że w obu przedmiotach inna jest wizja człowieka, inna jest wizja ludzkiej płciowości i wychowania do miłości. Niektóre opublikowane materiały do nauczania tego modułu mają coraz wyraźniejszy charakter edukacji seksualnej, która akceptuje fakt seksualnego współżycia młodzieży. To zaś skłania ich do takich działań wychowawczych, które ustrzegą przed chorobami przekazywanymi drogą płciową, przed ryzykiem wyboru niewłaściwego partnera, przed niepożądaną ciążą. Sam jednak fakt współżycia znajduje pełną akceptację. Udziela się nawet młodzieży wielu rad, aby

było ono jak najbardziej przyjemne. Z kolei zamierzeniem lekcji religii jest wychować do panowania nad swoim popędem, do czystości, do miłości ofiarnej. Zatem cele tego wychowania mogą być sprzeczne.

Katecheta, mając to na uwadze, powinien się zapoznać z celami i treściami realizowanymi w zakresie „Wychowania do życia w rodzinie” i być świadomym przeciwstawności dążeń z nich wynikających. Pamiętając o tym, będzie miał możliwość znalezienia właściwych argumentów, które przekonają młodzież do religijnej wizji wychowania do miłości. Ponadto może on uświadomić rodzicom niebezpieczeństwa, które tkwią w treściach nauczania i skłonić ich do troski o takie wychowanie, które jest zgodne z ich oczekiwaniami. Dobro wychowanków powinno skłaniać katechetę także do dialogu z nauczycielem „wychowania do życia w rodzinie” oraz wychowawcą klasy. To ułatwi mu rozeznanie w zakresie stawianych przez obu nauczycieli celów dydaktycznych i wychowawczych. Przez takie działanie może mieć wpływ na przebieg procesu wychowania. Dzięki temu może zostać wyeliminowanych wiele zagrożeń i łatwiej będzie ochronić wychowanka przed złem.

PRZYPISY

¹ Por. *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2002*, Warszawa 2003, s. 109

² Por. W. Lippotz, F. Heike, *Realia wychowawcze – wymagania wobec rodziny i postawa oczekiwania wobec szkoły*, w: *Nowe konteksty dla edukacji alternatywnej XXI wieku*, red. B. Śliwierski, Kraków 2001, s. 107.

³ Por. M. Mead, *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, Warszawa 1978.

⁴ Por. Z. Melosik, *Edukacja a przemiany kultury współczesnej. Implikacje dla teorii i praktyki*, w: *Nowe konteksty...*, dz. cyt., s. 19-21.

⁵ Tamże, s. 22-24.

⁶ Por. M. Dziewiecki, *Edukacja seksualna czy wychowanie prorodzinne*, „Katecheta” 2001, nr 12, s. 41.

⁷ Tamże, s. 42.

⁸ Tamże, 42.

⁹ Por. *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla sześcioletnich szkół podstawowych i gimnazjów*, Dz. U. 1999 nr 14, poz. 129, s. 604-605.

¹⁰ Tamże, s. 604.

¹¹ Tamże, s. 604-605.

¹² Por. *Podstawa programowa dla szkół podstawowych i gimnazjów*, Dz. U. 2002, nr 51, poz. 458.

¹³ Tamże, *Wychowanie do życia w rodzinie*, p. 12

¹⁴ Tamże, p.12.

¹⁵ Tamże, p. 15.

¹⁶ Por. Rozporządzenie MENiS z dnia 19 lipca 2002, par. 3, p. 2.

¹⁷ M. Sitarska, B. Strzemieczna, *Wychowanie do życia w rodzinie. Zeszyt ucznia III klasa gimnazjum*, Warszawa 2001, s. 17.

¹⁸ Tamże, s. 18-19.

¹⁹ M. Chomczyńska-Miliszkievicz, *Podróż w nieznanne. O miłości, seksie i rodzinie. Scenariusze zajęć*, Warszawa 1999.

²⁰ Tamże, s. 6.

²¹ Tamże, s. 7.

²² Tamże, s. 74.

²³ Tamże, s. 38.

²⁴ Por. M. Dziewiecki, *Edukacja seksualna czy wychowanie prorodzinne*, dz. cyt., s. 47.

²⁵ Por. Komisja Wychowania Katolickiego KEP, *Program nauczania religii*, Kraków 2001, s. 83.

²⁶ Tamże, s. 92.

²⁷ Tamże, s. 99.

²⁸ Kościół w Polsce zawsze żywo interesował się problematyką życia rodzinnego. To znajdowało wyraz w podejmowaniu działań duszpasterskich, które miały na celu dobro rodziny. Konferencja Episkopatu Polski wydała trzy instrukcje na temat przygotowania do sakramentu małżeństwa w Kościele katolickim. Pierwsza została wydana w 1969 roku, druga w 1977, a ostatnia w 1987 roku. Ostatnia zobowiązuje do prowadzenia katechezy dla narzeczonych. Katecheza ta ma obejmować trzy zakresy: a) pogłębić naukę o małżeństwie i rodzinie na tle rozpowszechnionych fałszywych teorii i poglądów na ten temat; b) przysposobić do międzyosobowego życia w małżeństwie i rodzinie; c) wprowadzić w głębsze życie wspólnotowo liturgiczne (por. *Instrukcja Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele Katolickim*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” 71(1988), nr 3-4).

²⁹ Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin*, Warszawa 2003, s. 23-27.

³⁰ Por. *Słowo Boga jest blisko Ciebie. Pierwsza klasa gimnazjum. Przewodnik metodyczny*, red. D. Jackowiak, J. Szpet, s. 82.

³¹ Por. *Słowo Boga jest blisko Ciebie. Pierwsza klasa gimnazjum. Podręcznik dla ucznia*, red. D. Jackowiak, J. Szpet, s. 43.

³² Tamże. PM kl. I, s. 84-85.

³³ Tamże. PU Kl. I, s. 44.

³⁴ Por. tamże. PU. Kl. I, s. 45.

³⁵ Tamże. PM. Kl. I, s. 86-87.

³⁶ Por. *Wolni przez miłość. Przewodnik metodyczny dla kl. II*, red. D. Jackowiak, J. Szpet, s. 68-69.

³⁷ Por. *Wolni przez miłość. Podręcznik ucznia dla kl. II*, red. D. Jackowiak, J. Szpet, s. 90-91.

³⁸ Por. tamże. PM, s. 91.

³⁹ Por. tamże. PU, s. 120-121.

⁴⁰ Por. *Żyjąc z innymi dla innych. Kl. III gimnazjum PU*, red. D. Jackowiak, J. Szpet, Poznań 2001, s. 70.

⁴¹ Tamże, s. 75.

⁴² Por. *Żyjąc z innymi dla innych. Kl. III gimnazjum. PM*, red. D. Jackowska, J. Szpet, Poznań 2001, s. 64.

⁴³ Tamże. PU kl. III, s. 80-83.

- ⁴⁴ Tamże. PU kl. III, s. 84-87.
- ⁴⁵ Tamże. PU kl. III, s. 90-91.
- ⁴⁶ Por. *Jezus uczy i zbawia. Podręcznik metodyczny dla I klasy gimnazjum*, red. Z. Marek i in., Kraków 2001, s. 33-34.
- ⁴⁷ Tamże, s. 482-487.
- ⁴⁸ Tamże, s. 488-497.
- ⁴⁹ Tamże, s. 497-506.
- ⁵⁰ Por. *Jezus działa i zbawia. P.M. dla kl. II gimnazjum*, red. Z. Marek i in., Kraków 2001, s. 511-518.
- ⁵¹ Tamże, s. 519-528.
- ⁵² Por. *Jezus prowadzi i zbawia. PM dla III klasy gimnazjum*, red. Z. Marek i in., Kraków 2001, s. 16.
- ⁵³ Tamże. PU, s. 213-215.
- ⁵⁴ Tamże, s. 359-369.
- ⁵⁵ Tamże. PU s. 216-218.
- ⁵⁶ Tamże, s. 370-378.
- ⁵⁷ Tamże. PU, s. 219-222.